

DR. ARŪNAS STREIKUS

Vilniaus universitetas

KATALIKŲ BAŽNYČIA LIETUVOJE 1944–1990 m. TYRIMŲ BŪKLĖ IR PERSPEKTYVOS

Straipsnyje aptarti sovietinio laikotarpio Bažnyčios istorijos tyrimai Lietuvoje, problemos, su kuriomis susiduriama nagrinėjant šią temą, tolesnių tyrimų perspektyvos. Negausi istoriografija šiuo klausimu yra labiau orientuota į sovietų valdžios veiksmų, nukreiptų prieš Bažnyčią, analizę, tuo tarpu apie Bažnyčios reakciją į juos beveik nerašoma. Tai padaryti trukdo ir šaltinių spragos, kurias užpildyti bandoma dvasininkų memuarinio palikimo publikavimu. Straipsnyje taip pat iškeliamos lyginamosios analizės bendrame Vidurio Europos kontekste galimybės, akcentuojama būtinybė tyrinėti sovietinės antireliginės propagandos turinį, nurodytos priežastys, dėl kurių turi būti toliau tęsiamas ir valdžios antibažnytinės politikos tyrimas.

50 sovietinės okupacijos metų padarė didelį poveikį visoms mūsų materialinio ir dvasinio gyvenimo sritims. Nors negalima paneigti sovietinio režimo padarytų fizinių žaizdų istorinio tyrimo svarbos, manytina, kad dar svarbiau yra analizuoti dvasinio gyvenimo deformacijas. Tačiau būtent šiai tyrimų sričiai Lietuvoje stinga istorikų dėmesio. Šio laikotarpio Bažnyčios istorija taip pat nėra pakankamai išnagrinėta. Tik nedaugelį iš iki šiol Lietuvoje pasirodžiusių publikacijų šia tema galima priskirti akademinėi istoriografijai. Be šio pranešimo autoriaus įvairiuose leidiniuose paskelbtų straipsnių¹, kur nagrinėti tam tikri sovietų režimo vykdytos antibažnytinės politikos epizodai, galima paminėti nebent Reginos Laukaitytės², Egidijaus Jaseliūno³, kai kurias Vido Spenglos⁴ studijas.

---

¹ Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje 1953–1967 m., *Genocidas ir rezistencija*, Vilnius, 1997, Nr. 1, p. 123–159; Lietuvos Katalikų Bažnyčia ir ginkluotasis pasipriešinimo sąjūdis Lietuvoje, ten pat., 1997, Nr. 2, p. 32–37; Religinė spauda sovietinio totalitarinio režimo sąlygomis 1953–1967 m., *LKMA Metraštis*, t. 12, Vilnius, 1998, p. 149–156; SSRS–Vatikano santykiai ir sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1945–1978, *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2, p. 66–80 ir kt.

² Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944–1949 m., *Lietuvos istorijos metraštis*, Vilnius, 1997, p. 178–197.

³ Lietuvos katalikiška periodinė spauda XX a. 8-ajame dešimtmetyje, *LKMA Metraštis*, Vilnius, 1999, t. 15, p. 217–256; Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje, *Genocidas ir rezistencija*, 2002, Nr. 2, p. 61–80.

2002 m. pasirodžiusi šio pranešimo autoriaus monografija⁵ taip pat nėra visapusiška sovietinio laikotarpio Bažnyčios istorija. Pagrindinis jos objektas yra priemonių, kurias sovietų režimas naudojo Katalikų Bažnyčiai Lietuvoje sunaikinti, analizė. Žinoma, Bažnyčios konfliktas su sovietų valdžia darė didelį poveikį vidiniam Bažnyčios gyvenimui, dėl to neįmanoma atskirai parašyti antibažnytinės politikos ir Bažnyčios istoriją. Todėl šis darbas nepretenduoja duoti visapusiško atsakymo į klausimus, kaip Bažnyčia reagavo į valdžios priemones, kokią įtaką jos darė pokyčiams vidiniame Bažnyčios gyvenime.

Iš dalies tai lėmė objektyvios priežastys, nes yra labai mažai šaltinių, kuriais remiantis būtų galima daryti patikimas išvadas apie Bažnyčios padėtį to meto situacijoje. Komunikacija tarp Bažnyčios vadovų, kunigų ir eilinių tikinčiųjų buvo labai ribota. Vyskupų konferencijos ar kunigų susirinkimai, kuriuose būtų atvirai kalbama apie Bažnyčios problemas, galėjo būti tik slapti, todėl, žinoma, nebuvo stenografuojami. Bažnyčia neturėjo galimybės leisti periodinę spaudą, o sovietų valdžios pareigūnų „įžvalgos“ apie Bažnyčios vidaus gyvenimo reiškinius dažniausiai būdavo iškreiptos, neatitinkančios tikrovės. Tokiomis aplinkybėmis vienas iš svarbiausių šaltinių tampa dvasininkų atsiminimai, kurių publikavimu Lietuvių katalikų mokslo akademijos iniciatyva labiau susirūpinta tik paskutiniu metu⁶. Šios publikacijos suteikia galimybę pažvelgti į daugelį dalykų visiškai iš kitokios perspektyvos. Nepaisant to, tyrinėtojams prieinamų dvasininkų memuarų ir kitokio pobūdžio šaltinių, atskleidžiančių autentišką Bažnyčios laikyseną sovietmečiu, dar labai trūksta, todėl šioje srityje lieka plati perspektyva ateities istoriniams tyrimams.

Kita galimybė naujausiosios Bažnyčios istorijos tyrimams atsiveria lyginant Bažnyčios patirtį sovietmečiu Lietuvoje ir kitose komunistų valdytose Vidurio Europos šalyse, kur, be daugybės panašumų, būta nemažai ir skirtumų. Atsakyti į klausimus, kokios buvo šių skirtumų priežastys ir jų padariniai, – svarbi ateities tyrimų užduotis. Tiesa, panašų tikslą turėjo tarptautinis Vienos pastoralinio forumo inicijuotas projektas „Aufbruch“ (1996–2001 m.), kuriame dalyvavo ir Lietuvos tyrinėtojai. Nors jo autoriai deklaravo interdisciplininį tyrimo pobūdį, susipažinus su paskelbtais projekto rezultatais⁷, sunku įžvelgti aiškesnį ryšį tarp isto-

⁴ V.Spengla, Bažnyčia, „Kronika“ ir KGB voratinklis, Vilnius, 2001.

⁵ A.Streikus, Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944–1990), Vilnius, 2002.

⁶ P.Rauda, Nežinomi mums Tavo, Viešpatie, keliai: Atsiminimai, Vilnius, 2002; J.Stankevičius, Mano gyvenimo kryžkelės, Vilnius, 2002.

⁷ Religion und Kirchen in Ost(Mittel)Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien, Ostfildern, 1999; Kirche im Aufbruch: zur pastoralen Entwicklung in Ost(Mittel) Europa, Ostfildern, 2001 ir kt.

rinės analizės ir Bažnyčios būklės šiame regione po komunizmo žlugimo apibūdinimo, – čia aiškiai dominuoja sociologiniai dabarties analizės metodai. Labiau orientuotus į istorinę analizę komparatyvinius tyrimus savo magistriniuose darbuose planuoja atlikti kai kurie Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Naujosios istorijos katedros studentai.

Dar viena nepakankamai išnagrinėta tema yra antireliginės propagandos priemonių funkcionavimas sovietinėje Lietuvoje. Minėtoje šio pranešimo autoriaus monografijoje ji apibūdinta labiau kiekybiniu požiūriu. Būtų svarbu taip pat pažvelgti į jos turinį, atskleisti, kokį Bažnyčios įvaizdį stengėsi suformuoti sovietinė propaganda, kaip jis keitėsi ir kokią įtaką padarė šiuolaikiniam Bažnyčios įvaizdžiui visuomenėje. Pagaliau ir sovietinės valdžios antibažnytinės politikos istorinė rekonstrukcija, paremta valdžios dokumentų analize, jokia būdu negali būti vertinama kaip galutinė ir nepajudinama. Ši tema itin palanki alternatyviems požiūriams. Visų pirma, išlieka galimybė panaudoti naujus šaltinius, nes nemažai sovietų valdžios institucijų dokumentų atsidūrė Rusijos archyvuose, kurie kol kas sunkiai prieinami tyrinėtojams. Antra, svarbiausi konkretūs antibažnytinės politikos sprendimai buvo priimami nepalikant rašytinių liudijimų.

Itin jautri ir papildomų tyrimų reikalinga problema, išskylanti rašant sovietmečio Bažnyčios istoriją Lietuvoje, yra Bažnyčios vadovybės bendradarbiavimo su sovietų režimu, ypač su saugumo struktūromis, vertinimas. Išlikusiuose šaltiniuose galima rasti nemažai faktų apie kai kurių Lietuvos Katalikų Bažnyčios hierarchų ryšius su sovietų saugumu, kuriuos vertinti labai sudėtinga. Svarbiausias klausimas, į kurį reikėtų atsakyti sprendžiant šią problemą, mano manymu, turėtų būti toks: ar patekę į KGB pinkles aukšti dvasininkai *galėjo* padaryti ką nors Bažnyčios labui, ar tebuvo sovietų režimo planų ir valios vykdytojai?

Taigi ši glausta naujausiosios Bažnyčios istorijos tyrimų būklės Lietuvoje apžvalga rodo, kad nors jau atliktas nemažas darbas, tačiau nepakankamai išnagrinėtų temų bei neatsakytų klausimų dar yra gana daug.

Įteikta 2003 m. rugsėjo mėn.

RESEARCH ON THE CATHOLIC CHURCH
IN LITHUANIA 1944-1990

Arūnas Streikus

Summary

The article is a short review of the research made in Lithuania in the field of Church history during the Soviet period. The author explores the problems and perspectives of future research of this subject. The scanty historiography on this question is primarily devoted to the investigation of the measures the Soviet state used against the Church in Lithuania as little research about the response of the Church to it has been done. This is due to the lack of sources, which in part can now be filled with the recently published memoirs of priests. The article also mentions the possibilities for comparative research in the context of East (Central) Europe, stressing the need for content-analysis of the texts of Soviet anti-religious propaganda, specifying the reasons, why the investigation of the former anti-Church policies of the authorities should be continued.